

ปรัชญาประวัติศาสตร์ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ *

ธนาภา เดชพาวุฒิกุล *

หากจะถือว่า นิธิ เอียวศรีวงศ์ คือนักประวัติศาสตร์ไทยที่มีผลงานทางวิชาการและข้อเขียนต่างๆ เป็นที่กล่าวขวัญถึงมากที่สุดก็คงจะไม่ผิดไปจากความจริงเท่าไรนัก ทั้งจากแวดวงวิชาการประวัติศาสตร์เองและขยายกว้างไปถึงบทบาทของปัญญาชนนักคิดนักวิจารณ์สังคมเลื่องชื่อ งานวิชาการและบทความที่แฝงด้วยความคิดเห็นลึกซึ้งเฉียบคมของนิธิซึ่งนำเสนอสู่สาธารณชนอย่างต่อเนื่องนั้น ทำให้ไม่อาจปฏิเสธได้เลยถึงบทบาทผู้นำทางความคิดในสังคมไทย จนคล้ายว่าความคิดความเห็นและรูปแบบวิธีคิดอย่างนิธิจะกลายเป็นลัทธิความคิดใหม่ของสังคม (Nithism) ทั้งในหมู่คนรุ่นใหม่และรุ่นเก่าที่ยอมรับนับถือความคิดของนิธิ (Nithian)

อย่างไรก็ดี ดูเหมือนว่าทรัพยากรด้านเวลาและกำลังสมองที่นิธิทุ่มเทลงไป ในบทบาทของนักคิดอาวุโสที่คอยเป็นเสมือนห้ามล้อของสังคมนั้น ได้ทำให้ผลงานด้านวิชาการประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นแขนงงานหลักของเขาลดหายไปอย่างมาก งานวิชาการด้านประวัติศาสตร์ไทยของเขาที่ยังคงได้รับการพิมพ์เผยแพร่อยู่ในปัจจุบัน ส่วนใหญ่ล้วนแต่เป็นงานที่เขียนขึ้นช่วง พ.ศ. ๒๕๒๑-๒๕๓๐ แทบทั้งสิ้น บางคน

* ขอขอบพระคุณ รศ. ณรงค์ พ่วงพิศ ผู้ตรวจ ผศ.ชาคริต ชุ่มวัฒนะ และ อ.สัญญา ชีวะประเสริฐ ที่กรุณาให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่ผู้เขียน

* นิตยปริญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

อาจเห็นว่าบทบาทนักคิดนักวิจารณ์ของนิธิล้ำหน้ากว่าบทบาทนักวิชาการประวัติศาสตร์ด้วยซ้ำ จนคล้ายว่าวิธีคิดแบบนิธิจะหลุดไปจากกรอบและกฎเกณฑ์ของวิธีการทางประวัติศาสตร์เสียแล้ว บุคคลหนึ่งที่เห็นว่าปัจจุบันนิธิเป็นเช่นนั้นก็คือ ศรีศักร วัลลิโภดม^๑

เป็นเรื่องที่น่าเสียดายที่คนรุ่นใหม่จำนวนมากมักมองนิธิและผลงานของเขา ในรูปของวีรบุรุษทางความคิดซึ่งนิธิได้เป็นแบบฉบับแก่บุคคลเหล่านั้นในทางวิชาการ โดยเฉพาะกับกลุ่มคนที่สนใจศึกษาประวัติศาสตร์โดยไม่มีโอกาสได้ศึกษาวิชาประวัติศาสตร์นิพนธ์ (Historiography) ยิ่งอดไม่ได้ที่จะหลงใหลไปกับผลงานที่มีทั้งเสน่ห์ของวรรณกรรมและความลึกซึ้งทางวิชาการ ทั้งนี้มิได้หมายความว่าละดทอนคุณค่าอันมากมายที่มีอยู่ในผลงานของนิธิแต่อย่างใด หากแต่การชื่นชมผลงานของนิธิโดยปราศจากการคิดวิเคราะห์ด้วยความรู้ทางประวัติศาสตร์นิพนธ์ย่อมลุ่มเสี่ยงต่อการที่จะถูกดูดกลืนเข้าสู่วิถีคิดและตรรกะวิธีทางประวัติศาสตร์ตามแบบนิธิโดยไม่รู้ตัว อันจะทำให้ความคิดวิเคราะห์และความคิดสร้างสรรค์ใดๆ ซึ่งจะมีพึงได้จากการได้อ่านงานเขียนทางประวัติศาสตร์ชั้นอื่นๆ ของผู้อ่านถูกปิดกั้นด้วยเสน่ห์จากงานวิชาการด้านประวัติศาสตร์ของนิธิ

ดีกว่าหากเราจะมองและศึกษางานวิชาการทางประวัติศาสตร์ของนิธิในมุมมองของปัจเจกมนุษย์ผู้ไม่อาจหลีกเลี่ยงจากอิทธิพลของสังคมนรอบตัว รวมไปถึงประสบการณ์, ความรู้, โลกทัศน์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการอบรมกล่อมเกลாதงสังคม (socialization) การเข้าใจภูมิหลังและปัจจัยต่างๆ เหล่านี้จะช่วยให้การศึกษางานของนิธินั้นได้ประโยชน์ที่สมบูรณ์ รวมทั้งทำให้เราตระหนักถึงอจริยภาพที่ดำรงอยู่ในตัวของผู้แต่งได้อย่างซาบซึ้ง ดังที่ E. H. Carr (Edward Hallett Carr) ได้กล่าวไว้ว่า

“ท่านไม่สามารถจะเข้าใจหรือซาบซึ้งงานของนักประวัติศาสตร์ นอกจากท่านจะสามารถจับจุดยืนที่เขาใช้ศึกษาประวัติศาสตร์... จุดยืนของนักประวัติศาสตร์นั้น มีรากฐานอยู่ที่ภูมิหลังทางสังคมและประวัติศาสตร์ของเขาเอง”^๒

^๑ ศรีศักร วัลลิโภดม. (๒๕๕๔). “นิทานกาล : เรื่องชาวบ้านนอกนา” ใน *พิเคราะห์“นิธิ”ปราชญ์* แจ็ก ๆ. หน้า ๓๔.

^๒ อี.เอช.คาร์. (๒๕๒๕). *ประวัติศาสตร์คืออะไร*. ชชาติชาย พจนานานท์ แปล. หน้า ๓๓.

โดยที่บทความชิ้นนี้จะเน้นในการประมวลแนวความคิดของนิธิที่มีต่อวิชาการประวัติศาสตร์โดยภาพรวม ปัจจัยและเงื่อนไขต่างๆ ที่น่าจะส่งผลต่อการสร้างงานประวัติศาสตร์ของนิธิ รวมถึงความสำคัญและคุณูปการของนิธิที่มีต่อแวดวงวิชาการประวัติศาสตร์ โดยจะไม่มุ่งให้นำหนักไปที่การพิสูจน์ว่าในการตีความหลักฐานของนิธินั้นมีความผิดพลาดอย่างไร ศักยภาพในการใช้หลักฐานของนิธิมีเพียงไร หรืองานของนิธิมีข้อบกพร่องประการใด เพราะดูจะเป็นสิ่งที่ล้าเกินไปจากความสามารถของผู้เขียนบทความ สิ่งที่ผู้เขียนต้องการสื่อก็คือลักษณะเด่นในปรัชญาประวัติศาสตร์ของนิธิที่ปรากฏผ่านงานของเขานั้นเป็นเช่นไร บทบาทและผลงานของเขาได้ก่อให้เกิดผลกระทบอย่างไรต่อวงวิชาการประวัติศาสตร์ไทยเป็นสำคัญ

ศ.ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ เกิดเมื่อวันที่ ๒๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๓ จบการศึกษอักษรศาสตรบัณฑิต, อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และปริญญาเอกสาขาประวัติศาสตร์ มีชิแกนยูนิเวอร์ซิตี ประวัติการทำงานที่ผ่านมา เป็นอาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ นักเขียนประจำหนังสือพิมพ์และนิตยสารหลายฉบับ เป็นอาจารย์และผู้ร่วมก่อตั้งมหาวิทยาลัยเที่ยงคืน

นิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นชาวกรุงเทพฯ โดยกำเนิด นามสกุลของนิธินั้นผู้ใดเห็นก็รู้ว่าเป็นลูกจีน ตัวเขาเกิดในช่วงเวลาที่ประเทศไทยมีสถาบันการปกครองที่ไม่มีเสถียรภาพ ทั้งการที่เขาเกิดในกรุงเทพฯ เมืองที่เป็นศูนย์กลางอำนาจของรัฐไทยทำให้เขาได้มีโอกาสสัมผัสถึงบรรยากาศแห่งการแย่งชิงอำนาจของชนชั้นปกครองและความไร้เสถียรภาพทางการเมือง ในช่วงวัยรุ่นนั้นเขาได้สัมผัสถึงการแย่งชิงอำนาจติดๆ กันหลายครั้งหลายหน รวมถึงการเดินขบวนเรียกร้องของกลุ่มนักศึกษา โดยเฉพาะบรรยากาศของสังคมไทยในระบอบที่นิธิศึกษาอยู่ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้มีผลกระทบต่อแนวความคิดของนิธิอย่างมาก

สภาพสังคมไทยที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วอันเนื่องจากผลของแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑ และ ๒ ภายใต้การขึ้นนำจากรัฐบาลทหาร รวมทั้งแรงกระตุ้นจากภายนอกคือสงครามเวียดนามและการเข้ามาตั้งฐานทัพของสหรัฐอเมริกาในประเทศไทย ซึ่งผลที่ตามมาก็คือการขยายตัวทางเศรษฐกิจ และ

การเกิดชนชั้นกลางรุ่นใหม่จำนวนมาก^๓ การเพิ่มจำนวนของนักศึกษาและมหาวิทยาลัยซึ่งทำให้นักศึกษาได้รับการส่งเสริมสถานภาพทางสังคมมากขึ้น จากเดิมที่การศึกษาถูกสงวนไว้สำหรับชนชั้นสูงในสมัยก่อนเพื่อผลิตคนเหล่านี้ออกมาเป็นข้าราชการหรือชนชั้นปกครอง แต่จากการศึกษาที่ขยายตัวสู่ชนชั้นกลางรุ่นใหม่ภายใต้การขยายตัวของเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วนี้ ทำให้ปัญญาชนรุ่นใหม่เริ่มตั้งคำถามต่อปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากผลของการพัฒนานี้ คำถามของปัญญาชนในยุคนี้เริ่มต้นจากปัญหาที่อยู่รอบตัว สิ่งที่ได้รับรู้จากสภาพรอบตัวอันขัดกับสิ่งที่ได้รับการสั่งสอนในมหาวิทยาลัย เช่น ระบบการศึกษา, สภาพสังคมที่เป็นอยู่, เอกลักษณะของไทย, ความล้มเหลวของระบบเศรษฐกิจ, การครอบงำทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น, บทบาทของปัญญาชน ฯลฯ^๔ ทั้งนี้ตัวนิธิเองได้กลายเป็นผลผลิตของความคัดค้านและสภาพสังคมในขณะนั้น

ในมิติทางแวดวงวิชาการประวัติศาสตร์ของไทย ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวข้างต้นได้มีผลกระทบต่อโดยตรงเช่นกัน ต้นทศวรรษแรกของ ๒๕๐๐ นับเป็นจุดแบ่งที่สำคัญในการศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์ในสังคมไทย^๕ และในทศวรรษต่อมาแวดวงวิชาการประวัติศาสตร์ได้มีความเปลี่ยนแปลงทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ นักวิชาการทั้งจากส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ได้เข้ามามีบทบาทในการผลิตงานค้นคว้าทางประวัติศาสตร์มากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะช่วงระยะสิบปีระหว่าง พ.ศ. ๒๕๑๖-๒๕๒๕ ความสนใจในการศึกษาประวัติศาสตร์ขยายวงจากเดิมที่เคยได้รับความสนใจอยู่แต่เฉพาะภายในกลุ่มนักศึกษาและอาจารย์มหาวิทยาลัยที่

^๓ กัศวาร ข้างแก้ว และ ชูเกียรติ สุกุโชคชัย. "นิธิ เอียวศรีวงศ์ กับ ประวัติศาสตร์ไทย" ใน *วารสารธรรมศาสตร์* มี.ย.-ก.ย. ๒๕๒๔. หน้า ๖๐-๖๑

^๔ *แหล่งเดิม*. หน้า ๖๒

^๕ แกมสุข นุ่มนนท์ และคณะ.(๒๕๔๔). *สถานภาพงานวิจัยสาขาประวัติศาสตร์ในประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๓๕*. หน้า ๒๔๖, นิธิได้แบ่งจังหวะก้าวพัฒนาการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยออกเป็น ๓ ระยะ และจัดให้พัฒนาการตั้งแต่ปี ๒๕๐๐ เป็นระยะที่ ๓ โดยนิธิชี้ว่าพัฒนาการทั้ง ๓ ระยะ มีที่มาจาก "วิกฤตทางด้านอัตตลักษณ์" ใน ๒ ระยะแรกนั้นเกิดขึ้นจากปฏิกิริยาของชนชั้นปกครองโดยตรง แต่ในระยะที่ ๓ นี้ ชนชั้นกลางได้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างสำคัญ ดูนิธิ เอียวศรีวงศ์. "๒๐๐ ปี ของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและทางข้างหน้า" ใน *ศิลปวัฒนธรรม* ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๔ : ก.พ. ๒๕๒๙. หน้า ๑๐๔-๑๒๐

เรียนและสอนวิชาประวัติศาสตร์ คณะกรรมการประวัติศาสตร์ หน่วยงานประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง และข้าราชการเกษียณอายุจำนวนหนึ่งที่สนใจศึกษาประวัติศาสตร์เป็นงานอดิเรก ไปสู่นักวิชาการและนักศึกษาในสาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์อื่นๆ ฉลอง สุนทรวาณิชย์ ให้ความเห็นว่าความเปลี่ยนแปลงอันสำคัญนี้ก่อให้เกิดการพัฒนาแก่วงวิชาการประวัติศาสตร์ไทยอย่างมากทั้งในด้านญาณวิทยา (epistemology), วิธีวิทยา (methodology), ความหมายและจุดมุ่งหมาย (meaning and goals)^๖ คุณค่าของวิชาประวัติศาสตร์ขยายขอบเขตจากเดิมที่รับใช้อำนาจรัฐ กลายมาเป็นเครื่องมือชิ้นใหม่ที่ช่วยให้ผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์ทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมไทย รวมถึงตัวผู้ศึกษาเอง ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้แนวทางประวัติศาสตร์ของนิธิดูพัฒนาขึ้นด้วยกรอบแนวคิดของชนชั้นกลางที่อยู่ภายใต้สภาวะความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงในโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมืองและการศึกษา นิธิดักกลายเป็นผลผลิตของความเปลี่ยนแปลงข้างต้น ทั้งได้มีบทบาทสำคัญต่อวงวิชาการประวัติศาสตร์ในเวลาต่อมา ต่างจาก จิตร ภูมิศักดิ์ นักคิดรุ่นพี่ซึ่งมีพื้นเพมาจากชนชั้นล่างของสังคม^๗ นอกจากนั้นประสบการณ์เหล่านี้ยังได้มีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อทัศนคติด้านการเมืองของนิธินในอนาคต เพราะเราจะได้เรียนรู้ต่อไปจากงานและบทบาทของเขา ซึ่งจะเต็มไปด้วยลักษณะของการปฏิเสธอำนาจจากส่วนกลาง รวมไปถึงการตั้งข้อสงสัยต่อกระแสความคิดหลักใดๆ ของสังคม หลังสำเร็จการศึกษาในระดับมหาบัณฑิตนิธิดำเนินเข้าสู่หนทางของการเป็นนักประวัติศาสตร์อาชีพโดยการเป็นอาจารย์ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙

ดังนั้นจึงดูเหมือนว่าการเกิดเป็นชนชั้นกลางเลือดจีนภายใต้บรรยากาศของสังคมไทยในเวลานั้นและประสบการณ์ขณะศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยนี้เอง ที่ทำให้มุมมองทางประวัติศาสตร์ของนิธิต่างไปจากแนวทางประวัติศาสตร์ชาตินิยมของชนชั้นปกครองอันเป็นที่แพร่หลายในหมู่ชนชั้นปกครองซึ่งมีมาก่อนหน้า คือการไม่สืบทอดแนวการอธิบายประวัติศาสตร์แบบเน้นความสำคัญของมหาบุรุษตาม

^๖ อานันท์ กาญจนพันธุ์. (๒๕๔๓). *ความคิดทางประวัติศาสตร์และศาสตร์ของวิถีคิด*. คำนำ

^๗ ชนชั้นล่างในที่นี้ยึดเอาฐานะทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ มิใช่แต่ชาติกำเนิดเพียงอย่างเดียว

แนวทางของสกุลตำราฯ แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ได้รับเอาแนวทางประวัติศาสตร์แบบมาร์กซิสต์ที่กำลังเติบโตในประเทศไทยมาใช้เสียทั้งหมด กล่าวคือในขณะที่นักคิดที่อยู่ในช่วง พ.ศ.๒๕๐๐-๒๕๒๐ บางกลุ่มเลือกที่จะอธิบายปรากฏการณ์วุ่นวายสับสนของสังคมไทยด้วยทฤษฎีทางประวัติศาสตร์แบบมาร์กซิสต์ (วัตถุนิยมทางประวัติศาสตร์) ที่มีจุดขายทางอุดมการณ์แก่นชั้นล่าง หรือแนวทางชาตินิยมที่สนองประโยชน์ของชนชั้นปกครอง แต่ความเป็นนักวิชาการประวัติศาสตร์ของนิธิกลับเกิดขึ้นจากความเป็นชนชั้นกลางกระฎุมพีที่ผ่านระบบการศึกษาแบบทางการ ผวนกับความรู้ความเข้าใจทางด้านวัฒนธรรมของไทย ซึ่งเขาก็ได้พัฒนาวิธีการทางประวัติศาสตร์รวมทั้งแนวทางการตีความประวัติศาสตร์จากบริบทของนักวิชาการกระฎุมพีที่อยู่ภายใต้เงื่อนไขเหล่านั้น งานประวัติศาสตร์ของนิธิจึงไม่มีอารมณ์ของความต้องการจะเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างรุนแรงถอนรากถอนโคน ดังเช่นที่ปรากฏใน “โฉมหน้าศักดินาไทย” ของจิตร (ซึ่งจิตรเองก็ได้พัฒนางานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ของตนได้อย่างรวดเร็ว ดังเห็นได้จากงานเรื่อง “ความเป็นมาของคำสยาม ไทย, ลาว และขอมฯ”) แม้ว่าทั้งนิธิและจิตรจะเติบโตมาจากยุคสมัยที่เป็นช่วงต่อระหว่างที่จักรวรรดินิยมอเมริกาสามารถขับไล่เจ้าอาณานิคมเก่า ซึ่งมักจะขูตรีตประชาชนโดยตรงจากการยึดครองอำนาจรัฐจากฝ่ายศักดินา มาสู่ยุคของการที่จักรวรรดินิยมเข้าโอบอุ้มศักดินาเพื่อดึงเอาผลประโยชน์อีกทอดหนึ่ง^๕ เหมือนกันก็ตาม

นิธิเริ่มงานเขียนชิ้นแรกอย่างเป็นทางการใน พ.ศ. ๒๕๐๙ กับบทความเรื่อง “ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับกิจกรรมนอกหลักสูตรในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” ลงตีพิมพ์ในสังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับนิสิตนักศึกษา (ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑/๒๕๐๙) ขณะที่ศึกษาในระดับปริญญาโท แผนกประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย งานชิ้นดังกล่าวเป็นงานเพียงชิ้นเดียวในขณะที่นิธิยังเป็นนักศึกษา^๖ ซึ่งบทความดังกล่าวได้แสดงให้เห็นถึงสำนึกที่มีต่อสังคมรอบตัวของเขา อย่างไรก็ดี เราสามารถพิจารณาบทบาททางความคิดของนิธิที่แสดงให้เห็น

^๕ อานันท์ กาญจนพันธุ์. (๒๕๕๓). *เล่มเดิม*. หน้า ๕๒

^๖ ภัสราพร ช่างแก้ว และ ชูเกียรติ สกลโชคชัย. (๒๕๒๔). *เล่มเดิม*. หน้า ๖๐

เห็นถึงปฏิกิริยาที่มีต่อบริบททางการเมือง ที่ส่งผลกระทบต่อแวดวงวิชาการประวัติศาสตร์ในขณะนั้นได้ดีกว่าจากบทความเรื่อง “สมเด็จพระนเรศวรมหาราชานุภาพกับอาโนลด์ ทอยน์บี” ซึ่งเขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๕๑๒ นิธิได้กล่าวว่

“อาจจะเป็นเพราะเรื่องราวของ “พระร่วง” ค่อนข้างจะมีดมนแต่เป็นที่ประทับใจของคนไทยตลอดมา จึงนับแต่พระมงกุฎเกล้าฯ เป็นต้นมา พระร่วงได้เข้ามาเล่นการเมืองกับพวกเราในปัจจุบันหลายบทด้วยกัน นักประวัติศาสตร์ที่คอยรับใช้ผู้มีอำนาจบางคน ใช้การแต่งบทละครประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพระร่วง เพื่อให้ความหมายแก่การปกครองอันไร้สมรรถภาพของนักการเมืองบางคน ขณะนี้พระร่วงก็มีท่าจะกลายเป็นผู้สถาปนาพรรคการเมืองประชาธิปไตยแทนนายควง อภัยวงศ์ไป”^{๑๐}

นิธิ พักราชการในช่วง พ.ศ. ๒๕๑๔-๒๕๑๘ เพื่อไปศึกษาต่อในระดับปริญญาเอกที่มิชิแกนยูนิเวอร์ซิตี ประเทศสหรัฐอเมริกา การที่นิธิได้มีโอกาสไปศึกษาต่อนั้นทำให้กระบวนการคิดและวิธีการเขียนประวัติศาสตร์ของนิธิมีความลุ่มลึกแบบวิชาการยิ่งขึ้น และแน่นอนว่าตัวเขาย่อมได้รับอิทธิพลทางความคิดของปรัชญาประวัติศาสตร์ของตะวันตก เพราะการที่นิธิได้มีโอกาสไปศึกษาที่สหรัฐอเมริกาซึ่งเป็นประเทศที่มีจุดเด่นในเรื่องสิทธิเสรีภาพทางความคิด การสำนึกในคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ การมีลักษณะทางเชื้อชาติที่หลากหลายและแต่ละเชื้อชาติก็ต่างมุ่งที่จะแสวงหาประวัติศาสตร์ของตนเอง น่าจะมีผลต่อการก่อตัวของปรัชญาประวัติศาสตร์ของนิธิไม่มากนักน้อย อีกประการก็คือระเบียบวิธีการวิจัยทางประวัติศาสตร์แบบตะวันตกที่เคร่งครัด ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่านิธิก่อนไปศึกษาต่อจะเป็นคนละคนกับนิธิที่กลับมาถึงเมืองไทยแล้ว มีพื้นฐานความคิดหลายอย่างของนิธิที่ปรากฏชัดตั้งแต่ก่อนที่เขาจะไปสหรัฐอเมริกา ที่เห็นได้ชัดเจนก็คือแนวทางประวัติศาสตร์แบบสหวิทยาการ (Interdisciplinary approach) และแนวทางประวัติศาสตร์แบบภูมิปัญญา (Intellectual approach) ก็สื่อเค้าให้เห็นตั้งแต่สมัยที่เขาเริ่มเป็นอาจารย์ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ตัวอย่างที่ดีที่สุดสำหรับความเห็น

^{๑๐} ชาวนิวทรี เกษตรศิริ และ สุชาติ สวัสดิ์ศรี บรรณาธิการ. (๒๕๒๙). *ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย*. หน้า ๒๔๔

ประการนี้ก็คือในบทความเรื่อง “ข้อคิดเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์” (๒๕๐๙) และบทความเรื่อง “สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพกับอาโนลด์ ทอยน์บี” (๒๕๑๒) ซึ่งเขียนขึ้นก่อนหน้าที่นิธิจะไปอเมริกากับอีกบทความคือ “ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์” (๒๕๒๒) อันเป็นงานหลังจากที่นิธิจบการศึกษาระดับปริญญาเอกนั้น มีความสับสนเนื่องทางความคิดอยู่มากในงานทั้งสามชิ้น คุณลักษณะดังกล่าวน่าจะมาจากประสบการณ์ชีวิตและความรู้ที่ลึกซึ้งในด้านวัฒนธรรมไทยที่มีอยู่ในตัวนิธินั่นเอง ที่ทำให้เขาไม่ถูกกลืนไปกับกระบวนวิธีคิดแบบตะวันตกทั้งหมด อีกทั้งยังช่วยให้เห็นความบกพร่องต่อการนำทฤษฎีของตะวันตกมาใช้อธิบายสังคมไทย ดังนั้นเมื่อนิธิกลับจากการไปศึกษาต่อ เขาจึงกลายเป็นผู้จุดประเด็นประวัติศาสตร์ไทยในแง่มุมต่างๆ ขึ้นอย่างมากมาย

ด้วยปัจจัยต่างๆ นี้เองจึงขอสรุปอีกครั้งว่าการที่นิธิเกิดเป็นชนชั้นกลางเลือดจีนภายใต้ศูนย์อำนาจทางการเมืองของไทยคือกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาประเทศอันเต็มไปด้วยบรรยากาศของความขัดแย้งเพื่อช่วงชิงตำแหน่งแห่งที่ทางการเมือง ทั้งยังมีการต่อสู้ระหว่างลัทธิทางความคิด โดยที่ตัวเขาเองนั้นได้ผ่านการศึกษาระบบทางการจากสถาบันการศึกษาชั้นสูงทั้งในและนอกประเทศ ประสบการณ์ของการแลกเปลี่ยนความรู้ทางวิชาการในบรรยากาศของสังคม การศึกษาที่ตั้งคำถามต่อแนวทางการพัฒนาของรัฐและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสังคมไทย รวมถึงการได้มีโอกาสปฏิสัมพันธ์กับนักคิดที่มิได้เป็นเทคโนแครตทั้งที่เป็นชาวไทยและชาวต่างชาติ ทั้งหมดนี้ล้วนมีนัยยะสำคัญต่อความคิดและแนวทางประวัติศาสตร์นิพนธ์ของเขา

ดังที่กล่าวแล้วว่า ผลงานวิชาการทางประวัติศาสตร์ของนิธิที่ก่อให้เกิดกระแสแนวคิดใหม่ต่อวงการประวัติศาสตร์ไทยนั้น ส่วนใหญ่ผลิตขึ้นในช่วง พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๒๙ ทศวรรษดังกล่าวจึงอาจถือได้ว่าเป็นยุคทองด้านวิชาการของนิธิ การวิเคราะห์ในครั้งนี้อาจพิจารณาถึงงานที่ผลิตขึ้นในช่วงทศวรรษนี้เป็นเกณฑ์หลักในการวิเคราะห์แนวคิดทฤษฎีและวิธีการทางประวัติศาสตร์ซึ่งมีอิทธิพลต่อการสร้างงานของนิธิ ตัวอย่างของงานที่นำมาวิเคราะห์ได้แก่ ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา (๒๕๒๐), การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์ (๒๕๒๓), ศรีรามเทพนคร (๒๕๒๖), ปากไก่และใบเรือ (รวมบทความ ๒๕๒๕),

กรุงแตก : ราชอาณาจักรอยุธยาสลายตัว (๒๕๒๙), การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี(๒๕๒๘) รวมถึงบทความอื่นๆ ที่นิธิเขียนขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว

ลักษณะเด่นประการแรกของนิธิที่มีผลโดยตรงต่อการผลิตงาน ก็คือการที่ตัวนิธิเป็นผู้มีความเข้าใจในปรัชญาประวัติศาสตร์วิเคราะห์ ขอบเขตและวิถีทางของประวัติศาสตร์อย่างลึกซึ้ง คุณลักษณะดังกล่าวทำให้งานแทบทุกชิ้นของนิธิมีลักษณะของการคิดคำนึงทบทวนต่อแนวคิดและกรรมวิธีการเขียนที่ดำรงอยู่ในประวัติศาสตร์กระแสหลัก และยังย้อนโยงไปถึงโลกทัศน์วิถีคิดของบุคคลและกลุ่มบุคคลอันเป็นแหล่งที่มาของหลักฐานชั้นต้น ดังเช่นการวิเคราะห์ถึงทัศนคติทางการเมืองของชนชั้นปกครองผู้ก่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์อันปรากฏอยู่ในงานเรื่อง *ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพงศาวดารอยุธยา*

เห็นได้ว่าผลงานของนิธิมีลักษณะเป็นประวัติศาสตร์แบบภูมิปัญญา (Intellectual History)^{๑๑} เน้นเรื่องของวัฒนธรรมทางความคิด ไม่ว่าจะเป็นงานเรื่องประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพงศาวดารอยุธยา บทความที่รวมอยู่ในปากไก่ และใบเรือ ตลอดจนงานเขียนระยะหลังก็ยังเน้นเรื่องวัฒนธรรมทางความคิดอย่างมาก เช่น การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ก็เน้นความแตกต่างทางอุดมการณ์ระหว่างพระเจ้ากรุงธนบุรีและเจ้าพระยาจักรี^{๑๒} แนวการเขียนที่ปรากฏอยู่ในผลงานดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการที่ผู้แต่งเห็นความสำคัญของวิถีคิด, โลภทัศน์และชีวิตของคนในแต่ละสังคมทั้งในอดีตและปัจจุบัน ความตระหนักรู้ดีคือลักษณะเด่นของประวัติศาสตร์แนวภูมิปัญญา

แนวทางการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ที่นิธินำเสนอในงานของเขานั้น สิ่งหนึ่งที่ไม่อาจปฏิเสธได้เลยก็คือปรัชญาประวัติศาสตร์วิเคราะห์ที่นิธิอ้างอิงถึงบ่อยๆ นั้น ได้รับอิทธิพลมาจากปรัชญาประวัติศาสตร์ของ Carr เราสามารถเห็นการกล่าวอ้างคำพูดของ Carr รวมทั้งวรรคตอนที่มิอิทธิพลความคิดของคาร์ปรากฏอยู่ในงานช่วงแรกของนิธิเสมอๆ ทั้งในบทความเกี่ยวกับทฤษฎีปรัชญาทางประวัติศาสตร์และงานวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ไทย ตัวอย่างของการกล่าวอ้างเหล่านี้ได้แก่

^{๑๑} นักวิชาการประวัติศาสตร์บางท่านอาจเรียกว่าแนวทางประวัติศาสตร์ของนิธิว่า “แนวทางมนุษยนิยม” (Humanism)

^{๑๒} *วิเคราะห์“นิธิ”ปราชญ์เจ๊ก ๆ*. (๒๕๔๔). หน้า ๙๘

“กล่าวโดยสรุป พระราชพงศาวดารซึ่งแฝงร่องรอยของการชำระครั้งแล้ว ครั้งเล่าไว้ในนั้น เป็นพยานยืนยันความเห็นของ อี.เอช.คาร์ ที่ว่าประวัติศาสตร์ คือบทสนทนาอันไม่รู้จักจบระหว่างปัจจุบันและอดีต”^{๑๓}

“...แม้จะพยายามสักเพียงใด งานของนักประวัติศาสตร์ที่จะเสนอความจริง อันแห่งแล้งนี้คือความล้มเหลวอยู่ส่วนหนึ่งเสมอ เราตัดตัวเราออกจาก “ปัจจุบัน” ให้เด็ดขาดไม่ได้ และส่วนนี้เองที่บังคับให้เราสนทนากับอดีตโดยไม่รู้ตัว トラบเท่าที่เราเป็นมนุษย์ ข้อจำกัดนี้เป็นสิ่งที่เราต้องยอมรับไว้...ใน ส่วนที่เป็นความล้มเหลวของนักศึกษาประวัติศาสตร์ตรงนี้เองที่ทำให้การ สนทนากับอดีตไม่มีวันสิ้นสุด...”^{๑๔}

“เช่นเดียวกับบรรณกรรมชนิดอื่น ประวัติศาสตร์นิพนธ์นั้นเป็นการกระทำ ทางสังคม กล่าวคือเป็นผลผลิตของการกระทำที่เจตนาจะสัมพันธ์กับผู้อื่นใน สังคมไม่ใช่การกระทำที่เป็นส่วนตัวแท้ๆ เช่นการอาบน้ำหรือแอบเขียนชื่อคน รักเพื่อฉีกทิ้ง”^{๑๕}

“...โดยการรวบรวมข้อมูลอย่างกว้างขวาง แยกประเภท และ Generalize เพื่อสรุปออกเป็นทฤษฎี นักประวัติศาสตร์ก็หวังจะพบความจริงที่เกี่ยวกับมนุษย์ ด้วยวิธีเดียวกัน แต่นักประวัติศาสตร์เพิ่งจะเริ่มทำได้เพียงครั้งเดียว คือรวบรวม ข้อมูลอย่างกว้างขวางเท่านั้น โดยหวังว่าสักวันหนึ่งจะมีผู้มาประกอบทฤษฎีขึ้น จากข้อมูลเหล่านี้”^{๑๖}

ด้วยอิทธิพลจากแนวคิดแบบ Neo Historicism ของ Carr กอปรกับความ ลึกซึ้งและชัดเจนในกระบวนการคิด ทำให้นิธิเคร่งครัดอย่างมากต่อการทำงานให้ ได้ตามมาตรฐานของปรัชญาประวัติศาสตร์ที่เขามักกล่าวอ้างไว้ นิธิให้ความสำคัญ

^{๑๓} นิธิเอียวศรีวงศ์. (๒๕๕๓). *ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา*. หน้า ๖-๗

^{๑๔} *แหล่งเดิม*. หน้า ๑๐๘

^{๑๕} นิธิ เอียวศรีวงศ์. (๒๕๕๐). *กรุงแตก, พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย*. หน้า ๒

^{๑๖} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ สุชาติ สวัสดิ์ศรี (บก.). (๒๕๒๙). *ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย*. หน้า ๒๓๐

กับความจริง (truth) เป็นอย่างมากแม้ว่าจะเป็นความจริงอย่างมีเงื่อนไข ดังที่ตัวเขาเองได้เคยกล่าวไว้ว่า “ประวัติศาสตร์ควรรับใช้สังคม คือ ความจริงตามที่นักประวัติศาสตร์มองเห็น แน่แน่นอนว่าสังคมนี้ย่อมไม่เหมือนกันในนักประวัติศาสตร์แต่ละคน” ^{๑๗} แม้กระนั้นงานของนิธิในช่วงยุคทองก็มีลักษณะของการตีความที่ยืดหยุ่นและมีพลวัตภายใต้กรอบคิดทางปรัชญาประวัติศาสตร์ที่ท่าตามได้ยาก รวมถึงหลักฐานชั้นต้นที่มีอยู่อย่างจำกัด

โดยเฉพาะในการใช้หลักฐานนั้น จุดเด่นประการหนึ่งของนิธิก็คือ การที่เขาเป็นนักวิพากษ์หลักฐานที่ดี ใช้หลักฐานอย่างระมัดระวัง ขณะเดียวกันก็ประเมินคุณค่าของหลักฐานที่นำมาใช้โดยไม่ยึดติดแต่กับความน่าเชื่อถือของข้อมูลที่อยู่ในหลักฐานอย่างตายตัว เพราะแม้หลักฐานที่โกหกนิธิก็ยังคงเห็นว่ามีประโยชน์หากสามารถพิจารณาแง่มุมที่มีอยู่ในหลักฐานนั้น นิธิกล่าวว่

“...การที่มีหลักฐานมากมักจะลวงให้นักประวัติศาสตร์นี้กว่าสามารถจำลองอดีตตามที่เป็นได้จริงๆ และเมื่อสามารถจำลองอดีตได้โดยไม่มีแรงแห่งอคติมาบิดเบือนแล้ว นักประวัติศาสตร์ก็จะสามารถสร้างทฤษฎีอันเกี่ยวกับมนุษย์ที่มั่นคงได้เหมือนวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ” ^{๑๘}

“หลักฐานทางประวัติศาสตร์นั้นมิได้บอกความจริงเสมอไป หรือบอกความจริงทั้งหมด...หลักฐานทางประวัติศาสตร์นั้นเป็นสิ่งที่คนทำขึ้น คนมีเหตุผลที่จะไม่พูดความจริงได้เสมอ อาจจะเป็นเพราะหลงลืม อาจจะเป็นเพราะต้องการปิดบังความจริงบางส่วน อาจจะเป็นเพราะต้องการโอ้อวดตนเองหรือสิ่งที่ตนรักให้เกินความจริง นอกจากนี้บางทีตัวเราเองยังไม่เข้าใจสิ่งที่หลักฐานบอกเราได้เพียงพอ และทำให้จับความผิดพลาดไปจากความจริงอีกด้วย” ^{๑๙}

^{๑๗} นิธิ เอียวศรีวงศ์. “การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยอดีตและอนาคต” ใน *รวมบทความประวัติศาสตร์ ฉบับที่ ๑* ก.ค. ๒๕๒๓. หน้า ๑๒

^{๑๘} *แหล่งเดิม*. หน้า ๒๓๒

^{๑๙} นิธิ เอียวศรีวงศ์ และ อาคม พัตถิยะ. (๒๕๒๕). *หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย*. หน้า

ลักษณะการตีความหลักฐานอย่างยืดหยุ่นของนิธิ ในหลายครั้งได้สวนทางและขัดแย้งกับมติของนักประวัติศาสตร์ที่ยึดถือแนวทาง Historicism อย่างเคร่งครัดค่อนข้างมาก ซึ่งแนวทางดังกล่าวเป็นสกุลปรัชญาที่มีอิทธิพลต่อแนวทางประวัติศาสตร์ของสกุลตำรา^{๒๐} ที่เน้นให้ความสำคัญกับอย่างมากกับหลักฐานประเภทเอกสาร^{๒๑} วิธีการมองเนื้อความที่ซ่อนอยู่ในระหว่างบรรทัดในหลักฐานเอกสารชั้นต้นและวรรณกรรมประเภทต่างๆ ของนิธินั้นทำให้งานประวัติศาสตร์ของนิธิมีการตีความที่ผู้อ่านมักคาดคิดไม่ถึง

นอกเหนือจากแนวทางประวัติศาสตร์แบบภูมิปัญญา ลักษณะความคิดทางประวัติศาสตร์อีกประการหนึ่งซึ่งปรากฏในงานของนิธิอย่างเด่นชัดคือวิถีคิดและพิจารณาอย่างเป็นสามัญชน^{๒๒} การวิเคราะห์ที่ไม่ยึดติดอยู่กับแต่ประวัติศาสตร์ของชนชั้นปกครอง แต่คิดอย่างเป็นองค์รวม พยายามเข้าสู่ภาพที่แท้จริงของอดีตผ่านเครื่องมือและกรอบแนวคิดของสาขาวิชาทางสังคมศาสตร์ทั้งหลายหรือที่นิยมเรียกว่า “แนวทางสหวิทยาการ” (Interdisciplinary approach) นิธิ เป็นนักประวัติศาสตร์ไทยรายแรกๆ ที่เรียกร้องให้มีการศึกษาประวัติศาสตร์อย่างรอบด้าน หรือที่เรียกว่า Total History เขาได้กล่าวไว้ว่า

“จุดมุ่งหมายของนักประวัติศาสตร์มิใช่เพื่อเข้าใจด้านเดียวของสังคมในอดีต จุดมุ่งหมายที่แท้จริงคือการเข้าใจสังคม“ทั้งหมด” เราต้องไม่ลืมว่าอาจมีบางคน

^{๒๐} การจัดแนวประวัติศาสตร์ของกรมพระยาดำรงว่าอยู่ในสกุล Historicism นั้นเป็นความเห็นของนักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ แต่ชาวนิธิย ุทธ เกษตรศิริ เห็นว่าน่าจะอยู่ในสกุล Positivist มากกว่า

^{๒๑} ชาวนิธิย ุทธ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี(บก.).(๒๕๒๗). *ปรัชญาประวัติศาสตร์*. หน้า ๒๑๐-๒๑๑

^{๒๒} ความเห็นนี้พิจารณาแล้วอาจเป็นการขัดแย้งในตัวเอง เพราะเมื่อข้างต้นผู้เขียนได้จัดให้นิธิเป็นชนชั้นกระฎุมพีเสียแล้วดังนั้นจะเป็นสามัญชนได้อย่างไร ขอให้เข้าใจร่วมกันว่าการจัดประเภทดังกล่าวมุ่งหมายความว่าในการสร้างงานประวัติศาสตร์ของนิธินั้น เขาได้คิดและวิเคราะห์โดยไม่นำตัวเองไปผูกติดกับประโยชน์ของชนชั้นใด ๆ ไม่ว่าจะเป็ประโยชน์ของชนชั้นปกครองหรือชนชั้นล่างผู้ด้อยโอกาส แต่นั่นย่อมไม่ได้หมายความว่าตัวนิธิจะหลีกเลี่ยงอิทธิพลของสังคมรอบตัวที่บ่มเพาะความเป็นตัวตนแห่งชนชั้นกระฎุมพีจนส่งผลต่อโลกทัศน์ของเขาไปได้ ตรงกันข้ามกับในบทบาทของชีวิตจริง นิธิอาจจะต่อสู้เพื่อชาวบ้านผู้ด้อยโอกาสหรือจะมีรูปแบบชีวิตอย่างกระฎุมพีเพียงใดนั้นล้วนไม่ใช่ความหมายของข้อความนี้

ที่สมัครใจทำงานประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ประวัติศาสตร์ทางความคิด ประวัติศาสตร์ศิลปะ ฯลฯ แต่จุดมุ่งหมายหลักของเรา คือ “ประวัติศาสตร์ทั้งหมด” ดังที่มาร์ค บลอค เรียกว่า “total history” หรือที่ ฮอบสบอม เรียกว่า “ประวัติศาสตร์ของสังคม” “ไม่ใช่ประวัติศาสตร์สังคม”^{๒๓}

ตัวอย่างงานของนิธิที่สื่อถึงประวัติศาสตร์สกุล Annales นั้นอยู่ในงานรวมบทความเรื่อง “ปากไก่อและใบเรือ” ซึ่งได้แก่บทความเรื่อง “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” และ “สุนทรภู่ : มหากวีกระฎุมพี” รวมถึงความพยายามที่จะศึกษาประวัติศาสตร์ไทยจากมุมมองของสามัญชนในบทความเรื่อง “สู่ประวัติศาสตร์ประชาชนไทย” นอกจากนี้ความสนใจและการตระหนักถึงบทบาทและวัฒนธรรมของสามัญชนในงานของนิธินั้นยังสามารถพบได้จากผลงานในด้านอื่นของเขา เช่น งานเขียนมากมายที่ตีพิมพ์ลงนิตยสารศิลปวัฒนธรรม โดยเฉพาะที่ถูกรวบรวมตีพิมพ์ในชื่อ “โขน, คาราวาว, น้ำเน่าและหนังไทย” และ “ผ้าขาวม้า, ผ้าซิ่น, กางเกงใน และ ฯลฯ” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสนใจอย่างลึกซึ้งของนิธิที่มีต่อวัฒนธรรมของสามัญชน อันเป็นส่วนช่วยเติมเต็มภาพรวมขององค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ไทยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น จากแต่เดิมที่ให้ความสำคัญเพียงแต่ประวัติศาสตร์ของชนชั้นปกครอง ดังที่ สายชล สัตยานุรักษ์ ให้ข้อสังเกตว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ประชาชนของนิธินั้นมุ่งอธิบายความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่สะท้อนการปรับตัวอย่างมีพลังของคนไทยระดับชาวบ้าน ดังเห็นได้ว่านิธิศึกษาศิลปวัฒนธรรมของชาวบ้านอย่างกว้างขวาง ไม่ว่าจะเป็นวรรณกรรม ภาพยนตร์ เพลง การแสดง งานประเพณีต่างๆ โดยเชื่อมโยงความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเหล่านี้เข้ากับบริบททางสังคม และนำเสนอถึงนิธิมองอดีตของสังคมไทยก่อนรับวัฒนธรรมตะวันตกในแง่ดีค่อนข้างมาก แม้เมื่อเกิดความขัดแย้งก็ยังคงพิจารณาว่ามีกลไกทางวัฒนธรรมที่ช่วยลดความขัดแย้งหรือลดความตึงเครียดที่เกิดขึ้น^{๒๔}

^{๒๓} นิธิ เอียวศรีวงศ์. (๒๕๒๓). “การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยอดีตและอนาคต” *เล่มเดิม*. หน้า ๑๕

^{๒๔} สายชล สัตยานุรักษ์. (๒๕๕๔). “ปัญญาชนนักประวัติศาสตร์ ศ.ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์” ใน *พิเคราะห์ “นิธิ” ประชาณู์เจ็ก ๆ*. หน้า ๑๑๑-๑๑๒

แม้ว่างานของนิธิในระยะแรกมักจะทำในกรอบใหญ่ แต่อิทธิพลความคิดของ Annales ซึ่งอยู่ในตัวนิธินั้นเราสามารถพิจารณาได้อย่างชัดเจนไม่เพียงแต่ในลักษณะงานวิชาการของเขาเท่านั้น นิธิน่าจะเป็นนักประวัติศาสตร์ผู้หนึ่งที่สามารถนำความคิดและอุดมการณ์ของตนมาปฏิบัติได้ในโลกแห่งความจริงได้อย่างจริงจังที่สุด นับแต่ พ.ศ. ๒๕๓๑ ซึ่งนิธินำมาศึกษาประวัติศาสตร์ประชาชนและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมากขึ้นนั้น^{๒๕} ดูจะมีอิทธิพลต่อบทบาทในการเข้าไปมีส่วนร่วมเรียกร้องสิทธิที่จะปกป้องประโยชน์และวิถีชีวิตของประชาชนในชนบท และการต่อต้านอำนาจรัฐที่เข้าไปแทรกแซงและทำลายวิถีชีวิตของคนส่วนน้อยภายใต้ข้ออ้างที่ว่าเพื่อประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ในเวลาต่อมา

งานนิพนธ์ประวัติศาสตร์ชิ้นสำคัญๆ แทบทุกชิ้นที่เขียนขึ้นในช่วง พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๒๙ ของนิธินั้น ไม่มีลักษณะการต่อยอดความรู้ของประวัติศาสตร์ในกระแสเดิมซึ่งก็คือประวัติศาสตร์สกุลตำราฯเลย ทว่างานหลายชิ้นของนิถิลกลับเป็นไปในลักษณะของการ *รื้อสร้าง* รากฐานความเชื่อทางประวัติศาสตร์ไทยเสียใหม่ไม่มากก็น้อย ให้ภาพความเข้าใจที่แตกต่างไปจากชุดความรู้ของประวัติศาสตร์กระแสหลักในขณะนั้นซึ่งก็คือสกุลตำราฯ ประจักษ์ผลงานของนิธิในประเด็นนี้มีมากมายเช่น

ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา : นิธิได้เสนอมุมมองใหม่เกี่ยวกับการชำระพงศาวดารที่เกิดขึ้นในต้นรัตนโกสินทร์อันแสดงให้เห็นถึงความคิดและทัศนคติทางการเมืองของชนชั้นปกครองผู้ก่อตั้งราชวงศ์จักรี ซึ่งพงศาวดารที่ชำระในสมัยนี้คือวัตถุดิบสำคัญในการเขียนงานประวัติศาสตร์นับแต่สมัยของพระบิดาแห่งประวัติศาสตร์^{๒๖} ดังนั้นนัยหนึ่งของงานชิ้นนี้ก็คือการตั้งข้อสงสัยความน่าเชื่อถือของแหล่งข้อมูลที่นักประวัติศาสตร์ในสกุลตำราฯนิยมนำมาใช้อ้างอิงนั่นเอง (หมายถึงการที่นักประวัติศาสตร์กลุ่มดังกล่าวนิยมการตีความโดยยึดเนื้อหาตามตัวอักษรในพงศาวดาร) นิธิได้ย้ำเตือนให้ผู้อ่านตระหนักถึงผล

^{๒๕} แหล่งเดิม. หน้า ๑๐๒

^{๒๖} Thongchai Winichakul. (1995). "The changing landscape of the past: new histories in Thailand since 1973." in *Journal of Southeast Asian Studies*, 26, 1. p. 103

ประโยชน์ทางอำนาจและการต่อสู้เพื่อช่วงชิงภาพแห่งอดีตอันเป็นสิ่งที่แฝงเร้นอยู่ในเนื้อหาของพระราชพงศาวดารที่ชำระในสมัยรัตนโกสินทร์

การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์ : นิธิได้แสดงให้เห็นข้อผิดพลาดใหญ่หลวงในการจำลองภาพของรัฐไทยในสมัยรัชกาลที่ ๕ ไปสวมให้กับอาณาจักรอยุธยา สมัยสมเด็จพระนารายณ์ รวมทั้งชี้ให้เห็นถึงอคติของกลุ่มนักวิชาการที่ยึดถือ “ทฤษฎีฟอลคอนเจ้าเล่ห์” ซึ่งเป็นลักษณะที่ปรากฏในงานของ ชจร สุขพานิช เรื่อง “ออกญาวิไชเยนทร์และการต่างประเทศในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์”

วัฒนธรรมกรรมที่กบฏวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ : เสนอภาพความเข้าใจใหม่ในประเด็นเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ผ่านการศึกษางานวรรณกรรมและนาฏศิลป์ต่างๆ นิธิไม่เห็นด้วยกับแนวคิดที่ว่าประเทศไทยนั้นได้ดำรงความเป็นอาณาจักรสยามที่มีสังคมแบบจารีตไว้ได้อย่างต่อเนื่องหลังกรุงแตก จนกระทั่งจำต้องปฏิรูปประเทศในช่วงรัชกาลที่ ๔ และ ๕ อันเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากปัจจัยภายนอกซึ่งก็คือการเข้ามาของจักรวรรดินิยมตะวันตก^{๒๗} นิธิได้เสนอแนวคิดใหม่ที่ว่า “ก่อนที่ไทยจะถูกทำให้ทันสมัยในรัชกาลที่ ๕ นั้นก็ได้ ถูกทำให้ใหม่ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑”

กรุงแตก : ราชอาณาจักรอยุธยาสลายตัว : ล้างภาพความเข้าใจของสมเด็จพระยาตากสินที่อยู่ที่งานเรื่อง “ไทยรบพม่า” ต่อประเด็นที่ว่ากองทัพพม่าที่ยกทัพเข้ามาเมื่อครั้งเสียกรุงฯ ครั้งที่ ๒ นั้นมาอย่างโจร นิธิได้เสนอแนวคิดที่สวนทางกับสมเด็จพระยาตากสินว่า กองทัพพม่าที่ยกมานั้นได้มีการเตรียมการวางแผนมาอย่างดี และเจตนาที่จะทำลายอาณาจักรอยุธยาลง โดยนิธิได้ตีความผ่านการศึกษาข้อมูลจากพระราชพงศาวดารฉบับหอแก้ว ทั้งนิธิเองยังปฏิเสธความเชื่อในเรื่องความเหลวไหลไร้ความสามารถของชนชั้นปกครองอยุธยา รวมไปถึงการขาดความสามัคคีของคนไทยด้วยกันเอง อันเป็นความคิดที่ถูกถ่ายทอดมาอย่างต่อเนื่องในเอกสารของฝ่ายไทยจนกลายเป็นความเชื่อที่ฝังรากในสังคมไทย นิธิกล่าวว่า

^{๒๗} ความคิดดังกล่าวเป็นแนวคิดของนักประวัติศาสตร์ในสกุลตำรากรมทั้งกลุ่มที่มีแนวคิดชาตินิยมในรุ่นต่อมาเช่นหลวงวิจิตรวาทการ

“อย่างไรก็ตาม ความไร้สมรรถภาพเหล่านี้มิได้เกิดจากความฉลาด แต่เกิดขึ้นเนื่องจากการพังสลายของระบบป้องกันตนเองของราชอาณาจักรอยุธยา...แท้ที่จริงผู้ที่หลบหนีและผู้ที่เหลือรอดจากการถูกกวาดต้อนไปเหล่านี้นี่เองที่ประกอบกันขึ้นเป็นส่วนหนึ่งของวีรชนที่อาจหาญในการสงครามกับพม่าภายใต้รัฐบาลของพระเจ้ากรุงธนบุรีและพระพุทธรูปฟ้า”^{๒๘}

นั่นก็คือความพ่ายแพ้ของอยุธยาที่มีต่อพม่านั้นเกิดจากการล่มสลายของระบบป้องกันตัวและระบบการควบคุมไพร่ของอยุธยา

การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี : เป็นงานวิชาการชิ้นที่สร้างความโด่งดังอย่างมากแก่อนิธิ ทั้งยังแสดงลักษณะของการทำลายกรอบความคิดและความเข้าใจต่อเหตุการณ์การแย่งชิงอำนาจในตอนปลายสมัยธนบุรีต่อต้นรัตนโกสินทร์ เราสามารถเห็นถึงพัฒนาการทางปรัชญาและแนวทางประวัติศาสตร์แนวมนุษยนิยมของนิธิซึ่งได้พัฒนาขึ้นถึงขีดสุด (จำกัดช่วงเวลาตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๒๐-๒๕๒๙) ความโดดเด่นของงานชิ้นนี้ไม่เพียงแต่ถูกจัดเป็นลำดับต้นๆ ในงานประวัติศาสตร์ทั้งหมดที่นิธิสร้างขึ้น แต่ยังเป็นงานประวัติศาสตร์สมัยกรุงธนบุรีที่โดดเด่นที่สุดในแวดวงวิชาการประวัติศาสตร์ไทยอย่างยากที่จะเทียบเคียงได้ในอนาคต^{๒๙} แสดงให้เห็นถึงความซำของของนิธิในการวิเคราะห์วิพากษ์หลักฐานอย่างครบถ้วนรอบด้าน

ในงานชิ้นนี้นิธิปฏิเสธความเชื่อเรื่องพระสตีวิลาสของพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งเป็นข้อกล่าวหาที่กลุ่มชนชั้นปกครองผู้สถาปนาราชวงศ์จักรีใช้สร้างความชอบธรรมในการยึดอำนาจ ซึ่งข้อกล่าวหาดังกล่าวได้ถูกผลิตซ้ำ (reproduction) ผ่านสื่อต่างๆ อย่างต่อเนื่อง (พงศาวดาร, ตำราเรียน, บทความวิชาการ ฯลฯ) นิธิได้วิเคราะห์ประวัติศาสตร์การแย่งชิงอำนาจในครั้งนั้นด้วยกรอบแนวคิดมนุษยนิยม เขาตีความว่าการรัฐประหารในครั้งนั้นคือ “การต่อสู้ของกลุ่มอำนาจที่มีอุดมการณ์ทางการเมืองต่างกัน” ทั้งยังกล่าวว่าปฏิบัติการดังกล่าวนี้เป็น “เรื่องปกติ”^{๓๐}

^{๒๘} นิธิ เอียวศรีวงศ์. (๒๕๔๐). *กรุงแตก, พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย*. หน้า ๘๖

^{๒๙} แฉมสุข นุ่มนนท์ และคณะ. (๒๕๕๔). *เล่มเต็ม*. หน้า ๖๑

^{๓๐} ในขณะที่กลุ่มนักประวัติศาสตร์แนวราชสำนักนิยมหรือชาตินิยมรู้สึกเหนียมอายที่จะกล่าวถึงปฏิบัติการดังกล่าว

นอกจากนั้นการอธิบายความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วยการชี้แจงให้เห็นว่า ทั้งฝ่ายพระเจ้ากรุงธนบุรีและฝ่ายผู้ชิงอำนาจได้กระทำการอย่างไรบ้าง เพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่การครองอำนาจของตนนั้นยังทำให้เรามองเห็นความพยายามสร้างวาทกรรมทางการเมืองของทั้งสองฝ่าย และด้วยการมองประวัติศาสตร์ด้วยมุมมองที่ไม่ต้องการหาพระเอกและผู้ร้ายหรือดีและชั่วดังกล่าว ถือได้ว่าเป็น จุดเริ่ม แท้จริงอีกจุดหนึ่งของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยในฐานะที่เป็น ศาสตร์แขนงหนึ่งอย่างแท้จริง

แนวการเขียนประวัติศาสตร์ที่ปฏิเสธประวัติศาสตร์แบบชาตินิยมรวมทั้งการทำลายแนวคิดและมติความเชื่อเดิมของสกุลต่างๆของนิธินั้น นัยยะของมันก็คือการตั้งข้อสงสัยต่อชุดความรู้ซึ่งรัฐหรือผู้ทรงอำนาจในการสร้างวาทกรรมกระแสหลักเป็นผู้สร้างขึ้น ซึ่งกระบวนการวิคิดดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดแบบ “หลังสมัยใหม่” (Post-modernism)^{๑๑} โดยที่แนวคิดแบบหลังสมัยใหม่จะปฏิเสธวาทกรรม (discourse) หลักที่มีอยู่ในสังคม ทำให้การปฏิเสธความจริงกระแสหลักที่ถูกเชื่อว่าเป็นความจริงหนึ่งเดียวสำหรับสังคมยุคใหม่แต่หันมายอมรับ ความจริง ว่ามีหลากหลายและขึ้นอยู่กับ Subject ซึ่งความจริงทั้งหมดได้รับการผลิตขึ้นมาตามเงื่อนไขต่างๆ ที่กำหนด (all truth is produced according to determinable conditions)^{๑๒} การไม่ยอมรับศักยภาพแห่งวิทยาศาสตร์ว่าเป็นคำอธิบายทุกสิ่งทุกอย่างในสังคม ซึ่งลักษณะดังที่กล่าวมานี้ล้วนปรากฏอยู่ในงานแทบทุกชิ้นของนิธิลักษณะที่แตกต่างไปจากนักประวัติศาสตร์ร่วมสมัย (ทศวรรษ ๒๕๑๐-๒๐) คน

^{๑๑} วินัย พงศ์ศรีเพียร ได้ให้ความเห็นต่อประวัติศาสตร์แนวทาง Post-modernism ว่า “โดยภาพรวมแล้วพวกนิยมลัทธิหลังยุคใหม่จะต่อต้านวิธีการคิด ระบบ และแบบแผนหรือแม้กระทั่งโลกทัศน์ที่ถือว่าเป็นสากล พวกนี้ยังต่อต้านสิ่งที่ถือว่าเป็นมาตรฐานของวัฒนธรรมโลก (ตะวันตก) ซึ่งเป็นศัตรูต่อต้านปัจเจกบุคคลนิยมและสิทธิในความแตกต่างออกไปของคนกลุ่มน้อย ในส่วนที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ พวกลัทธิหลังยุคใหม่วิพากษ์วิจารณ์ทั้งวิธีการที่ยึดถือเป็นปทัศฐานและการนำเสนอเรื่องราวในอดีตของนักประวัติศาสตร์” ดู วินัย พงศ์ศรีเพียร. “ประวัติศาสตร์กับการศึกษา” ใน *รวมบท ความประวัติศาสตร์* ฉบับที่ ๒๐ พ.ศ. ๒๕๔๑. หน้า ๖๑.

^{๑๒} “ความจริง” ในความหมายของโพสโตโมเดิร์นนี้ สเมเกียรติ ตั้งโม ได้ให้คำอธิบายไว้ว่าเป็น “ความจริงที่เป็นวาทกรรม หรือคำอธิบาย หรืออำนาจอธิบาย ซึ่งครองความเหนือกว่าคำอธิบายชนิดอื่น ซึ่งจริงๆ แล้วมันเป็นเพียง proposition, or idea that is true or accepted as true.”

อื่นๆ ของนิธินั้นแสดงถึงความเป็นหลังสมัยใหม่ คือ นิธิไม่ได้มุ่งโต้แย้งเพียงในระดับขอบเขตของผลงานประวัติศาสตร์ชาตินิยมเป็นรายชิ้น แต่นิธิจะตั้งใจที่จะรื้อถอนรากความเชื่อของประวัติศาสตร์ชาตินิยมเสียทั้งหมด เห็นได้จากน้ำเสียงที่ปรากฏในบทความหลายๆ ชิ้น เช่น “สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาพกับอาโนลด์ ทอยน์บี” “การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยอดีตและอนาคต” “๒๐๐ ปีของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและทางข้างหน้า” ฯลฯ โดยเฉพาะในการเลือกประเด็นเพื่อค้นคว้านั้น ธงชัย วินิจจะกูล ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ทั้งกรณีของการเมืองไทยสมัยพระนารายณ์ และการเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ดูจะไม่ใช่วิธีของความเป็นปัจเจกชนที่นิธิตัดสินใจเลือกทำการวิเคราะห์ห้พระมหากษัตริย์ที่ได้รับการถวายสมัญญานามหาราชทั้งสองพระองค์^{๓๓}

ทั้งนี้ดูเหมือนเราจะสามารถสัมผัสถึงความหลังสมัยใหม่ของนิธิในงานเขียนประเภทบทความได้ง่ายกว่างานค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ ตัวอย่างเช่น บทความที่รวมพิมพ์ลงในหนังสือ “ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์” นั้นมีหลายชั้นที่แสดงให้เห็นถึงการ Deconstruction ในสไตล์ของนิธิ โดยที่ ธงชัย วินิจจะกูล ผู้เขียนบทนำให้แก่หนังสือเล่มนี้ได้ให้ความเห็นว่า

“สงคราม อนุสาวรีย์กับรัฐไทย เป็นบทที่ดีที่สุดหนังสือเล่มนี้ในทัศนะของผู้เขียน(คำนำ)... ในขณะที่หลายคนเริ่มพูดถึงวิธีการ Deconstruction จากแวดวงวรรณคดีวิจารณ์ นิธิไม่เคยถึงหรืออธิบายวิธีวิทยาชนิดนี้ แต่กลับลงมือทำเสียเลยในการวิเคราะห์สารและความหมายที่สื่อโดยอนุสาวรีย์การเมืองทั้งหลาย... ผลลัพธ์ที่นิธิเสนอคือการปะทะต่อสู้กันทางมนทัศน์หรือสำนึกว่าด้วยรัฐไทยสองชุดสองสมัยหรือสองกระแสการเมือง. ฝ่ายหนึ่งคือรัฐสมบูรณาญาสิทธิ, อีกฝ่ายหนึ่งคือ (ยุคที่นิธิเรียกว่า) รัฐชาติไทย. หน้าที่ของอนุสาวรีย์คือการสถาปนาเค้าโครงประวัติศาสตร์ (“พล็อตของอดีต” - ตาม

^{๓๓} Thongchai Winichakul. (1995). “The changing landscape of the past: new histories in Thailand since 1973.” in *Journal of Southeast Asian Studies*, 26, 1. p. 104

คำที่นิธิใช้) เกี่ยวกับรัฐไทยตามที่แต่ละฝ่ายคิด หรือจะเรียกว่า เขียนประวัติศาสตร์ด้วยอนุสาวรีย์คงจะตรงที่สุด”^{๑๔}

อาจกล่าวได้ว่านิธิได้รับอิทธิพลอย่างมากจากกระบวนการวิจิตรคิดแบบหลังสมัยใหม่ แม้ว่านิธิเองจะเคยกล่าวอย่างถ่อมตนในเชิงปฏิเสธว่าตนไม่ใช่ผู้เชี่ยวชาญเรื่องโพสโตโมเดิร์นก็ตาม^{๑๕} แต่เมื่อพิจารณาจากท่าทีและผลงานของเขาแล้วก็ไม่อาจปฏิเสธถึงความคิดแบบหลังสมัยใหม่ที่มีอยู่ในงานวิชาการของนิธิได้เลย โดยที่หากเราพิจารณาความคิดแบบหลังสมัยใหม่ในแง่ที่ว่าป็นขั้นตอนหนึ่งในกระบวนการวิจิตรคิดที่ต่อเนื่องมาจากวิจิตรคิดแบบสมัยใหม่ ก็จะสามารถมองได้ว่าตัวนิธินั้นคือผลผลิตของประวัติศาสตร์ไทยหลังจากที่ผ่านช่วงเวลาของการทำให้ประเทศเป็นสมัยใหม่ นิธิในช่วง พ.ศ.๒๕๒๐-๒๕๒๙ นั้น คือปฏิภิกิริยาตอบโต้สมัยใหม่และการผูกขาดอำนาจวาทกรรมแห่งการพัฒนาประเทศของชนชั้นปกครองอย่างแท้จริง งานเขียนของนิธิจำนวนมากถูกจัดให้อยู่ในกระแสของฝ่ายที่คัดค้านการกลายเป็นอุตสาหกรรมแบบไม่คิดชีวิต ในฐานะของการเป็นนักสังเกตการณ์และนักรบทางวัฒนธรรม^{๑๖} เรามักพบกับทัศนะที่ไม่ศรัทธาต่อความสมบูรณ์ (absolutely) ของวิทยาศาสตร์ การพัฒนาประเทศให้เป็นสมัยใหม่ตามแนวทางตะวันตก รวมถึงการไม่เห็นด้วยกับความพยายามยึดเยียดให้วิชาประวัติศาสตร์มีสถานะความน่าเชื่อถือเฉกเช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ได้เสมอ ๆ จากงานเขียนของนิธิ^{๑๗}

^{๑๔} นิธิ เอียวศรีวงศ์. (๒๕๓๘). *ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์*. หน้า (๒๒)-(๒๔). ผู้เขียนเห็นว่าบทนำของหนังสือเล่มนี้เป็นบทความที่ดีที่สุดชิ้นหนึ่งในการวิพากษ์วิจารณ์งานโดยรวมของนิธิ ความแหลมคมของธงชัยในงานชิ้นนี้อยู่ที่มุมมองแบบ “คนวงนอกเอียงไปทางซ้าย” ซึ่งทำให้เขาสามารถวิจารณ์นิธิได้อย่างลึกซึ้งและถึงใจ

^{๑๕} นิธิ เอียวศรีวงศ์. “นักศึกษาโพสต์-โมเดิร์น,” *มติชนสุดสัปดาห์*. (๒๕๔๕, ๘ เม.ย). หน้า ๔๗.

^{๑๖} นิธิ เอียวศรีวงศ์. (๒๕๓๘). *ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์*. หน้า (๑๔)

^{๑๗} นิธิเห็นว่าโดยตัวของวิชาประวัติศาสตร์เองแล้วก็เป็นวิทยาศาสตร์แขนงหนึ่งเช่นกัน เพราะเป็นวิชาที่ค้นหาความจริง แต่นิธิได้ย้ำว่า ประวัติศาสตร์เป็นวิทยาศาสตร์สังคม ไม่ใช่วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ เพราะถึงแม้ว่าโดยหลักการแล้วจะเหมือนกัน แต่รายละเอียดปลีกย่อยอื่น ๆ ไม่เหมือนกันทีเดียว นัก ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์ (๒๕๐๙). “ข้อคิดเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์” ใน *ชาวนิวทรี เกษตรศิริ และ สุชาติ สวัสดิ์ศรี (บก.) (๒๕๒๗). เล่มเดิม*. หน้า ๖๙

โดยนัยนี้เอง ประการสำคัญก็คือการที่ความเป็นหลังสมัยใหม่ของนิธิปรากฏผ่านความเป็นนักประวัติศาสตร์อาชีพนั้น ได้ทำให้เขากลายเป็นนักประวัติศาสตร์ไทยรายแรก ๆ ที่มีเชื่อความคิดแบบหลังสมัยใหม่

สรุป

กล่าวได้ว่า นิธิคือผลผลิตแห่งยุคสมัยที่เป็นจุดเปลี่ยนของการศึกษาประวัติศาสตร์ในสังคมไทยร่วมสมัย ทั้งเป็นยุคสมัยที่รัฐไทยกำลังเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วหลังการพัฒนาประเทศเข้าสู่สภาพความเป็นสมัยใหม่ วิธีมองอดีตของนิธิซึ่งปรากฏผ่านวรรณกรรมต่าง ๆ ที่เขาผลิตขึ้นในช่วง พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๒๙ นั้น สะท้อนให้เห็นถึงอารมณ์แห่งยุคสมัยที่กำลังตั้งข้อสงสัยต่อการผูกขาดแนวทางการพัฒนาประเทศโดยรัฐ รวมทั้งความทันสมัยที่ไทยรับจากตะวันตก ความโดดเด่นของงานประวัติศาสตร์แทบทุกชิ้นในช่วงยุคทองของนิธิได้สื่อถึงลักษณะดังกล่าวอย่างตรงไปตรงมาผ่านกลวิธีการนำเสนอที่แบบค้ายอันเป็นทักษะเฉพาะตัว นั่นคือนอกจากนิธิจะสามารถผลิตงานประวัติศาสตร์ที่มีคุณภาพทางวิชาการในระดับสูงแล้ว ภาษาและสำนวนการประพันธ์ของเขายังมีความเป็นศิลปะอีกด้วย คือ กระชับและชัดเจนอย่างมีรสชาติ ทั้งสามารถที่จะเล่นกับแนวคิดและทฤษฎีทางวิชาการจากตะวันตกทั้งเก่าและใหม่ และตามสมัยนิยม โดยไม่ลืมนี่จะย่อยแนวคิดเหล่านั้นจนกลายเป็นของเขาเองในภาษาไทยเสียก่อน^{๓๔} ซึ่งความเป็นศิลปินของนิธินี้สามารถพิจารณาได้จากคำประกาศรางวัล “ศรีบูรพา” ที่นิธิได้รับในปี ๒๕๕๕

“ความสำคัญของนายนิธิ เอียวศรีวงศ์คือการใช้ปากกา และความเป็นนักเขียน และนักวิชาการมาชี้ให้เห็นความสำคัญของ “สามัญชน” โดยย้่าว่า “สามัญชน” คือผู้สร้างประวัติศาสตร์ที่แท้จริง ทั้งในประวัติศาสตร์และในปัจจุบัน ด้วยความเชื่อนี้จึงได้ร่วมกับคณาจารย์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ก่อตั้ง “สมัชชานักวิชาการเพื่อคนจน” และ “มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน” รวมทั้ง “สำนักข่าวประชาธรรม” เพื่อสนับสนุนสร้างความเข้มแข็งและเป็นปากเสียงให้กับสามัญชนหรือคนยากคนจน

^{๓๔} นิธิ เอียวศรีวงศ์. (๒๕๓๘). *ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์*. หน้า (๑๒)

ทั่วประเทศ ซึ่งถูกโครงสร้างที่ไม่เท่าเทียมกันของสังคมปิดกั้นโอกาส ทั้งทางด้าน การศึกษา การรับรู้ข่าวสาร และการมีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจและทางการเมือง อย่างเท่าเทียมกับอภิสิทธิ์ชน ผลงานเหล่านี้จึงเป็นการพิสูจน์ความเชื่อในข้อ เขียนของท่านในการเสริมบทบาทของ "สามัญชน" ให้เป็นผู้สร้างประวัติศาสตร์ที่ แท้จริงในวันนี้ สำหรับประชาชนในวันข้างหน้าได้ศึกษา"^{๑๙}

อย่างไรก็ดี การยกย่องความเป็นเลิศในสถานะการเป็นนักคิด นักวิชาการ ประวัติศาสตร์ของนิธิจินสุดโต่งนั้นก็ดูไม่ต่างอะไรกับการยกยอให้แนวคิด เนื้อ หาสาระทั้งหมดที่ปรากฏในงานของเขาเป็นเรื่องอัจฉริยภาพของปัจเจกบุคคล จาก ที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นจะเห็นได้ว่าปรัชญาและวิธีการเขียนประวัติศาสตร์ของนิธิ มิใช่สิ่งใหม่ที่เขาได้ประดิษฐ์คิดค้นขึ้นเองแต่อย่างใด นิธิน่าจะอยู่ในสถานะของ การเป็นผู้รับเอาภูมิปัญญาทางวิชาการประวัติศาสตร์ของตะวันตกมาขยายความ และถ่ายทอดในบริบทของสังคมไทย และหากจะต้องตอบคำถามว่าเหตุใดนิธิจึง โดดเด่นเหนือนักประวัติศาสตร์ไทยร่วมรุ่นรายอื่น ๆ ผู้เขียนเห็นว่าเป็นเพราะ ความสามารถทางวรรณศิลป์และความคิดสร้างสรรค์ (ความเป็นศิลปิน) ที่มีอยู่ใน ตัวเขา รวมถึงพื้นที่สื่อที่เขาสามารถใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพเป็นสำคัญ

ประโยชน์ที่ได้จากการศึกษางานประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์ของ นิธิจึงปรากฏในสามมิติ มิติแรก คือ ภายใต้กระแสของการเติบโตของวิชาการ ประวัติศาสตร์ในไทยซึ่งนิธิคือส่วนหนึ่งของกระแสดังกล่าว งานของนิธิได้เป็นภาพ ตัวแทนของความเปลี่ยนแปลง และคลี่คลายตัวเองในแนวทางประวัติศาสตร์ (ปรัชญาทางประวัติศาสตร์) ที่บังเกิดขึ้นกับแวดวงวิชาการประวัติศาสตร์ไทย (โดยเฉพาะทศวรรษ ๒๕๑๐-๒๐) จากแต่เดิมที่ถูกผูกขาดการอธิบายโดยประวัติ ศาสตร์แบบสกุลต่างๆ และประวัติศาสตร์สกุลมาร์กซิสม์ ผลักดันวิชาประวัติ ศาสตร์ของไทยให้ก้าวสู่ความเป็นศาสตร์มากยิ่งขึ้น อันจะทำให้ผู้ศึกษามองเห็น พัฒนาการของวิชาการประวัติศาสตร์ไทย มิติที่สอง คือ การตีความในงานประวัติ ศาสตร์ของนิธิก่อให้เกิดประเด็นการศึกษาใหม่ๆ ขึ้นมากมาย งานศึกษาบางชิ้น

^{๑๙} <http://www.geocities.com/mnu2544/newpage8.html>. 'นิธิ' ด็อกเตอร์เพื่อคนจน รางวัล'ศรีบูรพา'ล่าสุด คอลัมน์ สก๊อปข่าวสด วันที่ ๒๓ เม.ย. ๕๕

ของนิธิได้เปลี่ยนความเชื่อเรื่องราวในอดีตที่เคยรับรู้และอธิบายต่อ ๆ กันมาของคนจำนวนมากเสียใหม่ ทั้งยังเป็นฐานให้แก่ผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์ได้ต่อยอดความรู้ออกไป นอกเหนือไปจากนั้นตัวนิธิเองยังเรียกร้องให้มีการเรียนการสอนและวิจัยทางประวัติศาสตร์ที่ขยายขอบเขตของเนื้อหาไปสู่เรื่องราวของผู้เสียผลประโยชน์ หรือด้อยโอกาสในสังคม ต่อประเด็นหลังนี้บทบาทของนิธิในช่วงปลายได้เข้าไปใกล้ชิดอย่างยิ่งกับกลุ่มคนชายขอบและนี่ก็เป็นคุณสมบัติอีกประการที่สะท้อนถึงความเป็นหลังสมัยใหม่ของนิธิ^{๕๐} และมิติสุดท้าย คือ การศึกษางานของนิธิทำให้เราได้เห็นนิธิในสภาวะของความเป็นมนุษย์ปุถุชน มนุษย์ที่มีชีวิตจิตใจ อารมณ์ความรู้สึกสนองตอบต่อสังคมที่เขาเป็นสมาชิกอยู่ มิใช่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ของวิชาการประวัติศาสตร์ไทย

ในปัจจุบันงานวิชาการด้านประวัติศาสตร์ชิ้นใหม่ๆ ของนิธิที่จะสร้างกระแสแตกตื่นให้แก่วงวิชาการประวัติศาสตร์ไทยได้ขาดตอนไป เท่าที่มีอยู่พอให้สามารถศึกษาความคิดของนิธิได้ในปัจจุบันนั้นโดยส่วนใหญ่เป็นบทความที่ตีพิมพ์ลงในนิตยสารและหนังสือพิมพ์ทั้งรายวันและรายสัปดาห์ ทำให้เราไม่มีโอกาสเห็นพัฒนาการทางด้านประวัติศาสตร์ของนิธิในปัจจุบัน (อาจเพราะนิธิได้ใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับงานด้านอื่นเสียมาก) ยังคงเป็นที่หวังว่าในวัยหลังเกษียณนี้นิธิคงจะได้ผลิตงานชิ้นใหม่ที่เปี่ยมคุณภาพออกมาเพื่อพลิกกระแสความเชื่อของวงวิชาการประวัติศาสตร์ไทยดังที่เขาได้เคยทำมาแล้วในอดีต

^{๕๐} ลักษณะเด่นๆ สำคัญๆ ของหัวข้อการวิจัยและรูปแบบที่ใช้ศึกษาประวัติศาสตร์ตามสถาบันศึกษาต่างๆ...ซึ่งถือว่าเป็นความหมกมุ่นสนใจในปัจจุบัน คือ “การเมืองว่าด้วยอัตลักษณ์” (Identity politics) ซึ่งเกี่ยวข้องกับความสำคัญที่เราให้แก่กลุ่มเฉพาะหรือกลุ่มย่อยต่างๆ รวมทั้งกลุ่ม “ชายขอบ” (marginalised) ที่ “ปราศจากอำนาจ” (disempowered) หรือ “ตกเป็นเหยื่อ” (victimised) เพื่อให้สอดคล้องกับมาตรฐานของกรอบความคิดว่าด้วย “เพศ เชื้อชาติ และชนชั้นนั่นเอง” ซึ่งความไหวเหวเหล่านี้เองที่ Fox-Genovese เห็นว่าได้ทำลายทั้งแบบแผนและแนวทางตลอดจนประเด็นปัญหาดั้งเดิมของการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ สิ่งเหล่านี้เคยถูกกล่าวหาและประณามว่าเป็นแบบอย่างของอนุรักษนิยมทางปัญญาและทางการเมืองของชนชั้นนำ ดู Fox-Genovese, *History in a Postmodern World*, p. 41 อ้างใน วีระ นุชเปี่ยม. (๒๕๔๕). “Postmodernist History” วิกฤตหรือความก้าวหน้าทางประวัติศาสตร์? หน้า ๑๑

ท้ายสุดนี้ ผู้เขียนอยากกล่าวว่าแม้วิธีการเขียนประวัติศาสตร์ของนิธินี้จะมีความเป็นหลังสมัยใหม่อยู่บ้าง แต่มิใช่ว่านิธินี้จะเป็น Postmodernist เต็มตัวหรือสุดขั้ว (Skeptical Postmodernist) เพราะมีเจตจำนงแล้วนิธินี้คงจะต้องทิ้งความเป็นนักประวัติศาสตร์เสียให้หมด ผู้เขียนเห็นว่านิธินี้มีความเป็นนักมนุษยนิยม (Humanist) อยู่มากอันเป็นรูปลักษณะที่ไม่ลงรอยเท่าใดนักกับความคิดหลังสมัยใหม่ อย่างไรก็ตามวิธีการที่นิธินี้ยังคงศรัทธาต่อวิธีการเข้าถึงความจริงตามแนวทฤษฎีระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์อย่างเคร่งครัดพร้อมไปกับอารมณ์แบบหลังสมัยใหม่นี้เอง ทำให้เขาสามารถสร้างภาพความจริงของอดีตตามโลกทัศน์ของเขาได้อย่างมั่นคง และโดยนัยนี้เองที่นิธินี้เป็นผู้กระทำให้นั้น (ชุดความรู้ที่เรียกว่าประวัติศาสตร์) ปรากฏขึ้นมาเป็นที่รู้จัก เป็นผู้สร้างคำทำให้มันมีตัวตนขึ้นมา ที่เราท่านสามารถรับรู้และจินตนาการได้^{๕๑} กล่าวอีกนัยหนึ่งผลงานของนิธินี้ได้สร้างวาทกรรมทางประวัติศาสตร์ชุดใหม่แก่คนรุ่นปัจจุบันที่สนใจวิชานี้ไปเสียแล้วนั่นเอง^{๕๒} และนี่ก็ดูจะเป็นข้อดีอย่างสำคัญเสียด้วยในงานของนิธินี้.

^{๕๑} นิธิ เอียวศรีวงศ์. (๒๕๓๘). *เล่มเดิม*. หน้า (๒๙)-(๓๐)

^{๕๒} ทว่าในปัจจุบันแนวคิดหรือวิธีคิดทางประวัติศาสตร์แบบนิธิรวมไปถึงบทบาทต่างๆ ในฐานะผู้นำความคิดจะได้กลายสภาพเป็นโมเดิร์น (วาทกรรมหลัก) ที่จำต้องเผชิญกับการกระแสวิพากษ์ของคนรุ่นปัจจุบันในรูปแบบใดบ้างนั้นเป็นเรื่องที่อยู่นอกเหนือขอบเขตการวิเคราะห์ของงานชิ้นนี้

บรรณานุกรม

- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี บรรณาธิการ. (๒๕๒๙). *ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย*. กรุงเทพฯ: สังคมศาสตร์ปริทัศน์.
- _____. (๒๕๒๗). *ปรัชญาประวัติศาสตร์*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- ชัยวัฒน์ บุណาค. (มปป.). “หลักฐานทางประวัติศาสตร์คืออะไร ? : ปัญหาของ Fallacy แนวความคิดและวิวัฒนาการ.” กรุงเทพฯ: เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง การใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์.
- แถมสุข นุ่มนนท์ และคณะ. (๒๕๔๔). *สถานภาพงานวิจัยสาขาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๓๕*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ธงชัย วินิจจะกูล.(๒๕๓๐). “ประวัติศาสตร์การสร้าง“ตัวตน”” ใน *อยู่เมืองไทย*. สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ธีระ นุชเปี่ยม. (๒๕๓๗). “ความยกย่องในอดีต” ใน *ความยกย่องในอดีต : พิพิธภัณฑ์เข็ดชูเกียรติ พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี*. วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ: (มปป.)
- _____. (๒๕๔๐). “ความรู้ อำนาจ อุดมการณ์ ในวาทกรรมทางประวัติศาสตร์” ใน *วารสารร่วมฤกษ์* ปีที่ ๑๕ เล่มที่ ๒ ต.ค. ๒๕๓๙-ม.ค. ๒๕๔๐
- _____. (๒๕๔๐). “ประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์หมายเหตุร่วมสมัย” ใน *รวมบทความประวัติศาสตร์*. ฉบับที่ ๑๙ พ.ศ. ๒๕๔๐. กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี.
- _____. (๒๕๔๕). “Postmodernist History” วิกฤตหรือความก้าวหน้าทางประวัติศาสตร์?. กรุงเทพฯ: เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง “แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยในปัจจุบัน : ข้อเสนอใหม่เชิงเนื้อหาและระเบียบวิธี”. ณ ห้องประชุม ตึก ๓ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระหว่างวันที่ ๙-๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕

นิตี เอียวศรีวงศ์. (๒๕๒๓). “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่ศตวรรษที่ ๑๖-๑๙”
ใน *วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*. ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๒
เม.ย.-มิ.ย.๒๕๒๓. เชียงใหม่ : โครงการตำรา คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

_____. (๒๕๒๓). “การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยอดีตและอนาคต” ใน *รวม
บทความประวัติศาสตร์*. ฉบับที่ ๑ ก.ค. ๒๕๒๓ กรุงเทพฯ: สมาคม
ประวัติศาสตร์ฯ.

นิตี เอียวศรีวงศ์ และ อาคม พัตติยะ. (๒๕๒๕). *หลักฐานประวัติศาสตร์ใน
ประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ.

นิตี เอียวศรีวงศ์. (๒๕๒๙). “๒๐๐ ปี ของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและทาง
ข้างหน้า” ใน *ศิลปวัฒนธรรม* ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๔ ก.พ.๒๕๒๙ กรุงเทพฯ:
ศิลปวัฒนธรรม.

_____. (๒๕๓๘). *ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์ : ว่าด้วย
วัฒนธรรม, รัฐ และรูปการจิตสำนึก*. กรุงเทพฯ: มติชน.

_____. (๒๕๓๘). *โซน, คาราบาว, น้ำเน่าและหนังไทย : ว่าด้วยเพลง, ภาษา
และนามามหรสพ*. กรุงเทพฯ: มติชน.

_____. (๒๕๓๙). *การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี*. กรุงเทพฯ: มติชน.

_____. (๒๕๔๐). *กรุงแตก, พระเจ้าตากฯ, และประวัติศาสตร์ไทย ว่าด้วย
ประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์*. กรุงเทพฯ: มติชน.

_____. (๒๕๔๓). *ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา*.
กรุงเทพฯ : มติชน.

_____. (๒๕๔๓). *การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์*. กรุงเทพฯ: มติชน.

_____. (๒๕๔๓). *ปากไก่และใบเรือ : ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-
วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ: แพรวล้านกัมพูชา.

_____. *บางระจัน*. มติชนสุดสัปดาห์. ๒๒ มกราคม ๒๕๔๔.

_____. *มิตรภาพบนความจริง*. มติชนสุดสัปดาห์. ๑๔ มิถุนายน ๒๕๔๔.

_____. *ศึกแย่งชิงความทรงจำ*. มติชนสุดสัปดาห์. ๘ กรกฎาคม ๒๕๔๕.

_____. *นักศึกษาโพสต์-มอเดิร์น*. มติชนสุดสัปดาห์. ๘ เมษายน ๒๕๔๕.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. *ละครน้ำเน่า*. มติชนสุดสัปดาห์. ๒ กันยายน ๒๕๔๕.

บุญส่ง ชัยสิงห์กานานนท์. (๒๕๔๐). “ปรัชญาสกุลหลังสมัยใหม่ (Postmodernism)” ใน *วารสารร่วมพฤษภ* ปีที่ ๑๕ เล่มที่ ๒ ต.ค. ๒๕๓๙-ม.ค. ๒๕๔๐

พรเพ็ญ อ้นตระกูล. (๒๕๒๔). “การเขียนประวัติศาสตร์ ของ ชัย เรื่องศิลป์” ใน *รวมบทความประวัติศาสตร์ ฉบับที่ ๓ พ.ย. ๒๕๒๔* กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์.

ภัชราพร ช่างแก้ว และ ชูเกียรติ สกุลโชคชัย. (๒๕๒๔). “นิธิ เอียวศรีวงศ์ กับประวัติศาสตร์ไทย” ใน *วารสารธรรมศาสตร์* มิ.ย.-ก.ย. ๒๕๒๔. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. (๒๕๓๘). “ประวัติศาสตร์คืออะไร” ใน *โลกประวัติศาสตร์* มกราคม-มีนาคม ๒๕๓๘. หน้า ๓-๘.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. (๒๕๔๑). “ประวัติศาสตร์กับการศึกษา” ใน *รวมบทความประวัติศาสตร์ ฉบับที่ ๒๐*, ๒๕๔๑. กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์.

สมเกียรติ วันทะนะ. (๒๕๒๔). “แนวการเขียนประวัติศาสตร์ไทยของศาสตราจารย์ ขจร สุขพานิช” *เอกสารประกอบการสัมมนาของสมาคมประวัติศาสตร์* เรื่อง “ความก้าวหน้าในการศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับแนวการเขียนประวัติศาสตร์ไทย”. ณ ห้องประชุมหอสมุดแห่งชาติ ๓๑ มกราคม - ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๔.

สมเกียรติ ตั้งนโม (เรียบเรียง). *ฟูโกในสารานุกรมสุนทรียศาสตร์*. มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน, www.geocities.com/midnightuniv.

ศิวิรักษ์ ศิวารมย์. (๒๕๔๐). “ประวัติศาสตร์กับความทรงจำทางสังคม” ใน *รวมบทความประวัติศาสตร์ ฉบับที่ ๑๙*, ๒๕๔๐. กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์.

ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ. (๒๕๔๔). *พิเคราะห์ “นิธิ” ปราชญ์แจ่ม ๆ*. กรุงเทพฯ: มติชน.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (๒๕๔๓). *ความคิดทางประวัติศาสตร์และศาสตร์ของวิถีคิด : รวมบทความทางประวัติศาสตร์*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

อี เอช คาร์. (๒๕๒๕). *ประวัติศาสตร์คืออะไร*. ชาดิชาย พณานานนท์ แปล.
กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.

Fischer, David Hackett. (1970). *Historian's Fallacies : Toward a Logic of Historical Thought*. United States of America: Harper & Row.

Jenkins, Keith. (1992). *Re-thinking History*. New York: Routledge.

Thongchai Winichakul. (1995). "The changing landscape of the past: new histories in Thailand since 1973." in *Journal of Southeast Asian Studies*, 26, 1 : 99-120

Spickard, Paul., Spickard, James V. & Cragg, Kevin M. (1998). *World History by the World's Historians*. Boston: McGraw-Hill.